

מחקרי ארץ יהודה

אסופת מאמרים
לזכרו של דוד עמית

קובץ ג

עורכים:

יחיאל זלינגר • אורי ישי

הוצאת ספרים 'עציון'
בית ספר שדה כפר עציון

תשע"ט (2019)

תוכן העניינים

5		בפתח הקובץ
7		הקדמה
9	מערות ואדי חריטון - נחל תקוע	רועי פורת, דוד עמית, עמוס פרומקין, מיקה אולמן ובוועז לנגפורד
33	לחשוב מחוץ לקופסה: חלקות קופסה, ספלולים, טרסות וראשית הבוסתנאות בהרי יהודה	רפאל לואיס ושמעון גיבסון
47	חידושים בתמונה היישובית לאורך הדרך אמאוס- קריית יערים-ירושלים	דניאל עין-מור, בנימין סטורצ'ן, דנית לוי ואנט לנדס-נגר
73	פאר מלכים: ארמונות החורף ביריחו והשושלת החשמונאית	רחל בר נתן ואורית פלג-ברקת
93	מקוואות הרודיון	אשר גרוסברג
135	מערכת המים הקדומה בעין פעור	עזריאל יחזקאל, בנימין טרופר, בוועז לנגפורד, רועי פורת ועמוס פרומקין
153	"שאלת הבחורה": שורשיו של אתוס החברה המשותפת והצנועה בקבוצת אברהם ובכפר עציון	יוחנן בן יעקב
181	תודעת השואה והשפעתה במלחמת הקוממיות: גוש עציון כמקרה בוחן	שוקי שריר
203	דילמות הלכתיות במצור על גוש עציון במלחמת העצמאות	בנימין טרופר
227	בית המרגוע במשואות יצחק בשנים תש"ו-תש"ז (1946-1947): היבטים תרבותיים וחברתיים	יוסי שפנייר

239	התהוות יישובי פרוזדור ירושלים לנוכח אתגרי הביטחון: 1948-1951	נדב פרנקל
265	חידושים בשדה הקרסט של אגן עפרה: שדה הקרסט המוכלל הדרומי בלבנט	בועז לנגפורד, עמוס פרומקין, אליהו ולדמן, שמש יערן, ולדמיר בוסלוב ויורי ליסוביץ'
281	האב ארנסט שמיץ: כוהן דת וזואולוג בארץ הקודש	יוסי לשם, חיים גורן וחנה עמית
293	קיננון, תנועה ונדידה של עופות דורסים גדולים בשפלת יהודה	גלעד פרידמן, יוסי לשם, גיל בורר, קריסטל מקליין, אבי בר-מסדה, בעז שחם, ליאור כרם ועדו יצחקי
301		רשימת משתתפים

האב ארנסט שמיץ: כוהן דת וזואולוג בארץ הקודש

יוסי לשם, חיים גורן וחנה עמית

ארץ ישראל ידועה היטב ברחבי העולם בעיקר בזכות אלפי שנות היסטוריה וארכיאולוגיה. מיקומה הייחודי, בצומת של שלוש יבשות: אירופה, אסיה ואפריקה, הביא לכך שבישראל ובמזרח התיכון גם צמחו שלוש הדתות המונותאיסטיות — היהדות, הנצרות והאסלאם. שילוב ייחודי זה הביא לכך, שבמשך מאות שנים הגיעו לארץ הקודש מיליוני צליינים בני הדתות השונות, שנמשכו בכחבלי קסם אל המקומות הקדושים. עם זאת, משחר ההיסטוריה היווה המיקום הייחודי צומת לקונפליקטים ולמלחמות בין עמים ודתות, הנמשכים עד עצם היום הזה. ממחצית המאה ה-19 ועד למחצית המאה ה-20 התפתח העניין בארץ הקודש בהיבטים נרחבים של מחקר, צליינות ורכישת קרקעות על ידי מדינות וכנסיות שונות, שרצו לבסס את מעמדן בה. בתקופה זו התפתח מאוד גם הידע הבסיסי על עולם החי והצומח הייחודי ועל המגוון הביולוגי במזרח התיכון.

אחת הדמויות המרכזיות בתיעד

תמונה 1: האב ארנסט שמיץ, 12 ביוני 1914

ההיסטוריה הזואולוגית של ארץ ישראל בשני העשורים הראשונים של המאה ה-20 היה הכומר הקתולי הגרמני, איש המסדר הלזריסטי, האב ארנסט שמיץ. הוא נולד בגרמניה ב-18 במאי 1845. משנת 1864 למד בבית הספר של המיסיון של וינסן-דה-פול מן הלזריסטים, והוסמך ככוהן דת. בשנת 1873, במסגרת "מאבק התרבות" בגרמניה, גורש האב שמיץ. הוא עבר לאי מדירה, שם ניהל אכסניה ומוסד הכשרה לכוהני דת, וייסד מוזיאון למדעי הטבע שהפך לאחת האטרקציות המרכזיות באיים.

בשנת 1908, כשהיה בן 64, החליטו נציגי האגודה הגרמנית של ארץ הקודש למנותו למנהל המוסדות הקתוליים של האגודה בפלשתינה, והאב שמיץ נשלח לארץ ישראל. עם הגיעו לארץ נכתב עליו: "...שמו הטוב של האב שמיץ הולך לפניו: הוא מהולל בגלל התנהגותו הנלבבת ואישיותו

המוסרית. הוא יודע ברהיטות גרמנית, פורטוגלית, צרפתית ואנגלית, והוזמן לקונגרס האורניתולוגי בלונדון, שם זכה לכבוד גדול, כשמספר תגליות זואולוגיות נקראו על שמו. יש לצפות, על כן, להפתעות רבות במקצועות הפאונה והפלורה בארץ הקודש" (מגרמנית). ואכן, לאב שמיץ הייתה תרומה חשובה ביותר להיסטוריה הזואולוגית של ארץ ישראל בכמה היבטים, שמרביתם לא היו מוכרים עד כה לציבור חובבי הטבע בישראל ובעולם:

1. **הקמת אוסף זואולוגי של בעלי החיים של ארץ הקודש:** מיד עם הגיעו לארץ האב שמיץ שם לו למטרה להקים אוסף זואולוגי, אשר יכלול את פוחלציהם של בעלי החיים ששכנו בארץ הקודש. האב שמיץ היה אדם נמרץ ובעל מעוף. הוא ארגן לעצמו רשת של ציידים בכל רחבי הארץ, בהפיצו בין הבדואים והפלחים את הידיעה כי הוא מעוניין בכל בעל חיים שהוא, וכי הוא מוכן לשלם בעין יפה תמורת חיות נדירות.

מאחר שהגנת הטבע הייתה נושא רחוק מאוד מתודעתם של תושבי הארץ באותה תקופה, זכתה קריאתו של האב שמיץ למענה נרחב.

דיווחיו המפורטים מובאים ברשימותיו Tagebuch-Notizen aus Jerusalem ("הערות יומן מירושלים"), בהן מתאר שמיץ בדקדקנות רבה ועל בסיס יומי את בעלי החיים שהובאו אליו. הקפדתו על רישום מדויק שכזה מעניקה לנו צוהר, מצומצם אמנם, לעושרו של עולם החי בארץ ישראל של תחילת המאה ה-20. במהלך השנתיים הראשונות לשהותו בארץ נאספו על ידי האב שמיץ, בין היתר, ארבעים מיני נמלים, שעשרה מתוכם היו חדשים למדע, והיה צורך לתאר אותם במפורט. באוסף נמצא גם הפרט האחרון של הראם שניצוד באזורנו, הפרט האחרון של הברדלס, הפרט האחרון של התנין, הפרט האחרון של איל הכרמל והנמר האחרון מהרי יהודה. האב שמיץ עשה מאמצים מרובים כדי שהמוצגים במוזיאון יהיו באיכות גבוהה. הוא שלח את העורות שבידיו לברלין, שם נחנטו במומחיות ונשלחו בחזרה ארצה. בנוסף להקמת המוזיאון, עסק האב שמיץ בחקר עולם החי של ארץ הקודש. אמנם את רוב שנותיו עשה בירושלים, אך מדי פעם הגיח למסעות ברחבי הארץ. את שנות חייו האחרונות העביר בכנסייה שבטבחה, שעל שפת הכנרת, וחקר את החי באגם ובסביבותיו הקרובות, בגליל ובגולן.

2. **תיעוד ורישום מקומות האיסוף של מגוון בעלי החיים, נותנים לנו אפשרות ללמוד על תפוצת המינים בזמנו של האב שמיץ, שחלקם כבר נכחדו מארצנו.**

3. **כתיבה מדעית ופופולרית:** האב שמיץ תיעד את ממצאיו הרבים ביותר משבעים כתבות ומאמרים, שפורסמו בכתב העת הגרמני-קתולי שעסק בארץ הקודש, *Das Heilige Land* ('הארץ הקדושה'), ברבעון הצפרות הגרמני *Ornithologische Jahrbuch*, ובכתבי עת מדעיים נוספים. בנוסף לתיעוד הזואולוגי של ממצאיו, הוא כתב מאמרים על הפולקלור ועל הווי התושבים המקומיים הקשורים לעולם החי והטבע, וכך נותר בידינו תיעוד יוצא דופן על תקופה נעלמה שלא הייתה מוכרת לנו דיה.

4. **ההיבט החינוכי-זואולוגי:** בנוסף לאוסף עולם החי של ארץ הקודש, שהקים האב שמיץ בהתמסרות ובמאמצים גדולים, הוא פתח סמינר למורים, אשר למרבה

תמונה 2: חזית מבנה אכסניית פאולוס הקדוש במבט משער שכם בתקופת המנדט הבריטי, 1942 (צילום באדיבות האגודה הגרמנית לארץ הקודש)

הפלא פעל ממש כמו שפועל כיום בית ספר שדה של החברה להגנת הטבע. כותב האב שמיץ: "...החנכים של הסמינר מונהגים על ידי טיולים מתמידים וקבועים בסביבה הקרובה והרחוקה יותר, במטרה לשים לב לכל דבר בשטח, ולאסוף חומר מדעי שיוכל להעמיק את ידע עבודת האל בטבע ולמען התפתחות מדעי הטבע בכלל..." (Das Heilige Lan, 1923, pp 6-7).

האב שמיץ הבין את היכולת לקשר בין היכרות עם עולם החי, ככלי חינוכי להעמקת הקשר לאהבת האל והארץ. גישה זו זכתה למימוש ארבעה עשורים מאוחר יותר, כשלאחר קום המדינה הוקמה החברה להגנת הטבע, ובהצלחה רבה קשרה בין היכרות עם הטבע והסיורים בו לבין אהבת הארץ, ובעיקר בקרב תלמידי בתי הספר.

5. **חשיבות שמירת הטבע במזרח התיכון:** הציבור הרחב בארצנו ובמזרח התיכון אינו מודע כלל עד כמה הושחת ונפגע עולם החי באזורנו במאה השנים האחרונות. הקטופה, דורס לילה הניזון מדגים ומסרטנים, שכעשרה פרטים שלה ניצודו על ידי האב שמיץ וחבריו רק במחנה שלהם בטבחה על שפת הכנרת, נכחדה מישראל בשנת 1975; זוג הפרסים האחרון הפסיק לקנן במדבר יהודה בשנת 1982; זוג עזניות הנגב הפסיק לקנן בשנת 1986; והנמר, שאוכלוסייתו החלה להתאושש בשנות ה-80 של המאה הקודמת, שב ונעלם מנופה המדברי של ישראל.

תרומתו הגדולה של האב שמיץ היא בהצגת ייחודה של ארץ ישראל, לא רק בהיבטים ההיסטוריים, אלא גם במגוון הביולוגי יוצא הדופן, תוך הצגת העולם העשיר והייחודי,

שהלך ונעלם בקצב מהיר תוך פחות ממאה שנים. מאמריו ואוספיו של האב שמיץ מדגישים את העולם המופלא, אשר במו ידיו הכחדנו, ועד כמה חשוב לשמור על מה שנותר כיום, למען הדורות הבאים.

יש הטוענים, כי האב שמיץ תרם להכחדתם של חלק מהמינים בעצם יצירת האוסף ובציוד הבלתי נלאה. חשוב להדגיש כי הזואולוגים מן המאה ה-19 ועד למחצית המאה ה-20 עסקו בעיקר בהגדרתם הסיסטמטית של בעלי החיים. הצייד והאיסוף המוזיאלי היו חלק נכבד מתורת הזואולוגיה, בבניית אוספים לאומיים, אוספים של מוסדות אקדמיים ואוספים פרטיים של בעלי ממון. חרף כל אלה, יש לזכור כי תרבות זו, שהאב שמיץ היה חלק ממנה, היא המאפשרת לנו כיום ללמוד על תמונת העבר מחומר שבחלקו נשמר היטב, ומהווה לעיתים עדות היסטורית יחידה וחשובה.

התופעה של אהבת הטבע הדרה בכפיפה אחת עם מתן ביטוי ליצר הצייד לא הייתה זרה כלל באותה תקופה. גם הזואולוג העברי הראשון, ישראל אהרוני, שפעל אף הוא בארץ ישראל במחצית הראשונה של המאה ה-20, נאחז בתאוות הצייד, כפי שמספר הוא עצמו בספרו 'זכרונות זואולוג עברי'. על פי תיאורו, כשנודע לו שדובים בודדים — אשר נכחדו זה מכבר מארץ ישראל — עדיין נותרו בהרי הלבנון, "לב כולנו ממש הר געש, שלבת החשק לצוד את הדוב עצורה בו, וכולנו מחכים רק לרגע הכושר הראשון. אך יראה הדוב לעינינו — ושסענוהו חי בידינו כשסע את הגדי..."

גילוי מחדש של האוסף

תצפיותיו, מאמריו ואוספו הזואולוגי של האב שמיץ מצוטטים לעיתים קרובות על ידי הזואולוגים שמעון בודנהיימר, הרדי ואחרים מאותה תקופה. אולם, לאחר שמת שמיץ, אבדו גם עקבותיו של האוסף הנודע. במשך שנים חיפשו אחריו רבים בישראל, שהיו מעוניינים בהכרת הפאונה בארץ — אך לשווא.

במחצית שנות ה-70 של המאה הקודמת, עת התעניין יוסי לשם בעופות הדורסים, הוא למד על האוסף של האב שמיץ, בו נמצא הפרט היחיד במזרח התיכון של העיט השחור, שניצוד בידי בדואי באזור עין גדי במדבר יהודה. לשם שאל מספר זואולוגים היכן חבוי האוסף, כי רצה לצלם את הפוחלץ הנדיר, ואיש לא ידע. גם מספר מומחים ומורי דרך המכירים היטב את העיר העתיקה בירושלים נשאלו אם נתקלו באוסף פוחלצים גדול, ואיש לא ידע דבר. האוסף יקר המציאות "נעלם"...

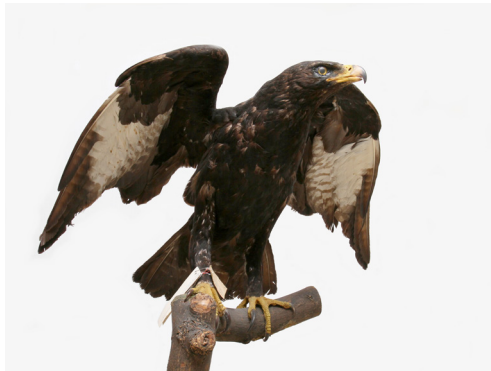
והנה, בינואר 1978, ביקר פרופ' אלחנן ריינר (כיום פרופ' אמריטוס להיסטוריה באוניברסיטת תל אביב) במבנה אכסניית פאולוס הקדוש הממוקם מצפון לחומת העיר העתיקה, מול שער שכם. הוא בא כדי ללמוד מקרוב את הדגם התלת ממדי של ירושלים בתקופת בית שני, שבנה האדריכל המפורסם, חוקר ירושלים, קונרד שיק, שהיה ממוקם במרתף מבנה האבן המרשים. מארחו של פרופ' ריינר, האב קרלס, מנהל המוסד, הזמינו לראות גם אוסף פוחלצים גדול ששכן באולם המרתף ובאולם קטן נוסף. פרופ' ריינר התרשם במיוחד מהפוחלץ של התנין שהיה תלוי מתקרת האולם הקטן כמובייל, ומיד עם צאתו התקשר ללשם ולידידו פרופ' אורי כץ, כדי לעדכן אותם על אוסף הפוחלצים המרשים שבמרתף. כבר למחרת שב לשם עם אלחנן כדי לבחון מקרוב את אוסף הפוחלצים

שהתגלה. בהתרגשות ירדו יחד לאולם המרתף, והנה, בין פוחלצי היונקים והעופות הרבים שהיו דחוסים בארונות הזכוכית הגבוהים, בלט במלוא הדרו הפוחלץ המרשים של העיט השחור, שכנפיו פרושות למחצה והגוון הצהוב על הדונגית של המקור בולט על הרקע השחור של נוצותיו. כל אלה לא הותירו ספק, כי זה האוסף הנעלם של האב שמיץ! במהרה שב לשם למרתף מצויד במצלמה, והכין רישום ראשוני של מצאי האוסף. האב קרלס, שהתרשם מאוד מההתלהבות הרבה שעוררו הפוחלצים במרתפו, סייע בהוצאתם לצילומים ראשוניים, ואף העביר ללשם צילומים של מספר מאמרים שכתב האב שמיץ ב-*Das Helig Land*, ובהמשך גם איתר מכתבים מקוריים שכתב האב שמיץ לעמיתיו בגרמניה וכמה מצילומיו.

בעקבות ביקור זה פורסם מאמר ראשון בענייניו של האוסף בכתב העת 'טבע וארץ' (כ (3) 1978). פרופ' היינריך מנדלסון, פרופ' יורם יום־טוב ופרופ' איתן צ'רנוב הגיעו לראות את האוסף. כשראה האב קרלס שגם פרופ' מנדלסון "יוצא מעורו" מרוב התלהבות, וכל זאת בגרמנית, הבין שמצוי בידיו "אוצר זואולוגי" של ממש. פרסום גילוי של האוסף ב'טבע וארץ' עורר עניין רב בקרב קהילת אנשי הטבע ורבים אחרים. זמן קצר לאחר הפרסום התקשר ללשם חיים חובל, צפר ואספן ותיק, שבביתו בכרמל היה אוסף פרטי שמנה אלפי פוחלצי ציפורים, ושאל אותו, "מדוע פרסמת ש"גילית מחדש" את האוסף של האב שמיץ? גם אני וגם פרופ' יעקב ורמן מהאוניברסיטה העברית מכירים היטב את האוסף!". כשנשאל מדוע לא חלק מידע זה עם אחרים, ענה בציניות האופיינית לו: "אף פעם לא שאלתם אותי..."

מצב השימור של האוסף הייחודי היה בכי רע. במהלך כל השנים בהם אוחסן באכסניה הוא לא טופל בחומרי שימור ולא נשמר בטמפרטורה ממוזגת. בנוסף לכל אלה, ניזוקו חלק מהפוחלצים הנדירים עת שימשו להוראת תלמידי בית הספר.

לשם אסף את כל מאמרי שמיץ שפורסמו ב'הארץ הקדושה'. יהודית איילון, אז מדריכה ותיקה מבית ספר שדה מעגן מיכאל, שידעה גרמנית רהוטה ועסקה רבות בהיסטוריה של נחל התנינים, התנדבה ראשונה לתרגם את מאמרו של האב שמיץ על התנינים, ובהמשך הוסיפה לתרגם עוד מכתביו. עקיבא

תמונה 3: פוחלץ העיט השחור מתוך אוסף האב שמיץ, ניצוד בעין גדי ב־24 בפברואר 1911 (צילום: עזרא חדד)

קשת, חותנו של לשם, ובנו, מוטקה קשת, סייעו בתרגום מאמרים נוספים. חובבי הטבע בישראל, שהתלהבו מאוד מגילוי מחדש של האוסף הייחודי, החלו להגיע במאותיהם לאכסניית פאולוס הקדוש. זרם המבקרים התגבר בעקבות שידור כתבתו של מוטי קירשנבאום על האוסף שהתגלה במסגרת תוכנית הטלוויזיה 'זה הסוד שלי', עד שהפך למטרד, והנהלת המוסד ביקשה להפסיקו.

בשלב זה הציע לשם להנהלת הארגון (בהמלצת פרופ' מנדלסון)

להעביר את כל האוסף לבית האוספים באוניברסיטת תל אביב ולשקמו בטרם ייהרס לחלוטין. הנהלת הארגון הקתולי שניהל את האכסניה ובית הספר – Deutscher Verein vom Heiligen Lande, התנגדה לחלוטין לנייד את האוסף היקר ממקומו המקורי. במשך כשני עשורים לא קודם הנושא, אך לשם הקפיד לשמור על קשר עם אנשי האכסניה, ולספק להם חומרי למידה בערבית בנושאים של צפרות. ביולי 1994 הוא יזם בשיתוף עם גן החיות התנ"כי והחברה להגנת הטבע תצוגת פוחלצים מייצגים של האוסף של האב שמיץ, תחת הכותרת: "חיות בסימן הכחדה – אוסף האב שמיץ". האוסף הוצג בתחומי גן החיות, ועשרות אלפי מבקרים התרשמו מהתערוכה.

המהפך בנושא הטיפול באוסף הייחודי התרחש עם כניסתו של המנהל הכללי החדש של הארגון הקתולי, מר היינץ טיל (Heinz Thiel). לאחר שנפגש עם לשם במקום, עם כניסתו לתפקיד בינואר 1999, הבין מר טיל את החשיבות הגדולה של "הצלת האוסף מכיליון" ואת הצורך בהפקדתו בידי מערכת מקצועית. תוך חודשיים העלה את הנושא בהנהלת הארגון בקלף שבגרמניה, שם אושרו השאלת האוסף לאוניברסיטת תל אביב, שיקומו ואחסנתו במבנה בית האוספים הלאומי החדש שפרופ' תמר דיין שקדה בעת ההיא על הקמתו. משאית שנשלחה לירושלים העבירה את האוסף לאוניברסיטת תל אביב, שם, במשך כשנתיים רצופות שקד המפחלץ איגור גברילוב לשקמו ולהחזירו למצבו המקורי. במפגש חגיגי שנערך במחלקה לזואולוגיה של אוניברסיטת תל אביב, נחתם הסכם שקבע כי האוסף יועבר להשאלת קבע בבית האוספים ויוצג באולם שיוקדש לאוסף, ובמיוחד לפועלו ולתרומתו של האב שמיץ ושל הגרמנים בכלל להיסטוריה הזואולוגית של ארץ הקודש.

עם השלמת בניית בית האוספים הלאומי על שם שטיינהרדט, זכה האוסף לאכסניה חדשה ולמקום של כבוד, כדי שציבור המדענים והקהל הרחב מישראל, מהרשות הפלסטינית ומרחבי העולם יוכל ללמוד ולהינות ממפעלו הייחודי של האב שמיץ בארץ הקודש לפני כמאה שנים.

קשה שלא להתרשם מהכומר הקתולי והזואולוג, כאיש חזון, איש ביצוע וחוקר ברוך כישרונות שדמותו הכריזמטית סחפה רבים. ייזום הקמת המוזיאון, תוך כדי ניהול המוסדות הקתוליים, הוראת פרחי כמורה וכתובת מאמריו, תוך שהוא אוסף חיות בר ושולח אותן למוזיאונים נבחרים בעולם, שגם מימנו חלק מפועלו, השאירו חותם ייחודי לדורות הבאים. במהלך כל השנים למן גילויו של האוסף שיתף לשם פעולה עם פרופ' חיים גורן, איש המכללה האקדמית תל-חי. במסגרת עבודת המוסמך שלו חקר את הפעילות הגרמנית-קתולית בארץ ישראל ובמהלכה זכה לעבוד כמה וכמה שבועות באכסניית פאולוס הקדוש ובמרתפה, כבר בשנים 1985–1986, בשלהי תקופתו של האב קרלס. במחקרו חשף גם את תולדותיו של האב שמיץ, את הרקע להגעתו ארצה ופרטים רבים על אודות פעילותו בה. ספרו, 'קתולים אמיתיים וגרמנים טובים', שמהדורתו העברית פורסמה בשנת תשס"ה בהוצאת מאגנס, ומהדורתו הגרמנית ב־2009 בהוצאת Wallstein מהעיר גטינגן שבגרמניה, הוא עד היום המחקר המוביל ולמעשה היחיד שבידנו, בכל הנוגע לפעילותם של הגרמנים הקתולים בארץ ישראל, החל מניצניה ב־1838 ועד למלחמת העולם הראשונה. מאז שקד גורן על מערכת קשרים קרובה עם הנהלת האגודה הגרמנית. במסגרת מסעו בעקבות שמיץ, מעשיו וחומריו, עלה בידו להגיע למוזיאון הזואולוגי בברלין, לראות רבים מבעלי החיים

תמונה 4: ארונות האוסף של האב שמיץ במרתף של אכסניית פאולוס הקדוש (צילום באדיבות האגודה הגרמנית לארץ הקודש)

שנשלחו לשם בידי שמיץ, ללמוד על מערכת הקשרים – המדעיים והמסחריים – שטווה הכומר עם עמיתיו בגרמניה, ולעמוד על היקף פעילותו. אוצר מכתבי שמיץ השמורים בארכיון המוזיאון, ובו מידע ראשון במעלה באשר לנושא בעלי החיים בארץ ישראל ובסביבתה, עדיין ממתין לתרגום ולעיבוד על מנת לפרסמו.

הספר

בקיץ 2018, במקביל לפתיחתו של המוזיאון לטבע על שם שטיינהרדט, שבו מוצג אוסף שמיץ במלוא הדרו, יצא לאור הספר 'האב ארנסט שמיץ, כוהן דת וזואולוג' בהוצאת כרטא ירושלים.

הספר כולל מבואות, ובמרכזו תרגום מגרמנית של אוסף הרשימות ששלח שמיץ ל'ארץ הקדושה'. המאמר

תמונה 5: האוסף של האב שמיץ מוצג מחדש לאחר שיקומו במוזיאון הטבע על שם שטיינהרדט, כ"חדר פלאות" באווירת תקופתו של האב, ובו משולבים אוספיו מארץ ישראל וממדינה (צילום: עוז ריטנר עבור מוזיאון הטבע על שם שטיינהרדט)

תמונה 6: הפרט האחרון של תנין היאור, שניצוד בארץ ישראל בנחל התנינים בשנת 1913 ונתלה כמובייל בחדר האוספים המשני באכסניית פאולוס הקדוש. בתחתית הצילום נראה (מימין) האב וילהלם שמידט, שהקים את האכסניה, ובית הספר שנקרא על שמו, שמידט קולג'. משמאל האדריכל קונרד שיק, ששניים מהדגמים של ירושלים שהכין בתקופת בית שני מוצגים במרתף המבנה (צילום: יוסי לשם)

שלעיל הוא חלק מהמבוא לספר וכן הנספח הרצ"ב. הספר עתיד לראות אור גם בגרמנית, באנגלית ובערבית. אנו תקווה שהספר, כמו גם האוסף הייחודי של האב שמייץ, יתרמו לקידום השלום, ההבנה ושיתוף הפעולה באזור למוד קרבות זה במזרח התיכון, ולקירוב לבבות בין היושבים בו – הנוצרים, היהודים והמוסלמים.

נספח

קרב עם נמר

הארץ הקדושה, 56 (1912),

עמ' 23–27

העובדה שבארץ ישראל חיים נמרים אינה ידועה בדרך כלל. בעשר השנים האחרונות נורו למוות לפחות חמש מחיות אימות אלו, ואפילו סמוך לירושלים. כמעט כל הנמרים ניצודו מצפון לתחנות הרכבת הידועות לכל צלייני ירושלים – דִּיר אַבְן ובתיר, באזור הררי פראי המאוכלס בדלילות. היה זה לא מכבר. ב־16 בנובמבר 1911 רעה עבדול עמרי בן ה־20 את עיזיו בח'רבת קאסל, סמוך לכפר אל-

עמור. אביו מחמוד חרש באותו זמן חלקת אדמה בסמוך.

מאחר שאזור זה היה מועד להתנפלות של טורפים על עזים, על כבשים ואפילו על פרות, הקפיד עבדול עמרי לא לצאת למרעה ללא רובה, סכין רועים ענקית ואקדה, אף שהוא עצמו טרם נתקל בטורפים. בשעה 10 לערך ראה טורף מתגנב בין הסלעים והסבך שעל הגבעה, והוא שיער שלפניו צבוע. כאשר החיה התקרבה לעברו, כיוון את רובהו וירה ירייה אחת שלא פגעה כלל בחיה או לכל היותר פצעה אותה קלות. עתה התנפל הצבוע המדומה על העדר. כאשר ירה עבדול טוב, השמיע הנמר (זו הייתה זהותו האמתית!) שאגה מחרידה והתנפל על היורה שרץ בפלצות לעבר אביו. האב הבחין בסכנה הנשקפת לבנו ורץ לחלצו משיני הנמר. הנמר זינק מיד לעבר האב שהתמוטט ארצה. הנמר ניסה לתפוס בצווארו, אך האיש האומלל הצמיד באינסטינקטיביות את סנטרו לחזהו וניסה להדוף את החיה באגרופים ובבעיטות.

תמונה 7: פוחלץ של נמר מתוך אוסף האב שמיץ (צילום: שחף הבר עבור מוזיאון הטבע על שם שטיינהרדט)

כעת התקיף הנמר את פרצופו של המסכן – הוא קרע את שפתו התחתונה לשלוש וחשף את לסתו, קרע לגזרים את ידיו ובעיקר את רגליו. זעקות הכאב של האב גרמו לבן לשכוח את הסכנה, והוא התקדם עם האקדח בידו אל החיה הזועמת וירה בה מטווח קצר שלוש יריות, שלף את סכין הצייד שלו, דחף אותה ללוע הנמר הפצוע אנושות אך עדיין שואג בקול גדול, וביתק אותו. כדי לנטרל את הנמר לחלוטין נעץ עבד אל עמרי שוב את סכיניו בצוואר החיה וסיף אותו.

מחמוד המסכן שכב בתוך שלולית של דם אדם ודם נמר. למזלו לא פגע בו אף לא אחד מכדורי האקדח של בנו, ולמרות שנפגע בצורה מעוררת פלצות, לא נשברה ולו אחת מעצמותיו ולא נשקפה סכנה לחייו. הואיל והאחיות הבורמאיות הגרמניות באמאוס היו ידועות באהבתן, ברחמנותן ובמיומנותן, פנו האנשים שבאו להושיט עזרה לפצוע לשאתו אליהן, אף שהמקום היה במהלך שלוש שעות. האחיות בנדיקטה, שהייתה מדופלמת ומנוסה, התמסרה לביש המזל. הפצעים הגדולים ביותר בשפה ובלסת, וכן האף שנקרע לגמרי מטופרי הנמר, חוטאו בזהירות ונתפרו, ואז התפנו האחיות לחבוש את יתר הפצעים. רק ברגליים נמנו יותר מעשרים פצעים, ופרט להם טופלו גם פצעים בצוואר, פצע מעל העין ופצע מתחתיה.

הנמר עצמו, שאורכו מפיו לקצה זנבו היה 2.80 מ', נגרר בינתיים לכפר ועורו הופשט. הייתה זו נקבה. הפרווה יכולה לשמש שמיכה מתחת לאוכף או שטיח למרגלות המיטה. הגולגולת וטופרי החיה נחשבים קמעות בדוקים נגד חיות טרף והם יקרים ביותר לכפריים המוסלמים המחזיקים באמונות טפלות. תוך שניות נותצה הגולגולת לרסיסים באבן קשה, ובעיקר האימהות רבו כדי להשיג שן, עצם קטנה או טפרים שנקשרו מיד לצוואר הילדים. ידעתי שהמוזיאון המלכותי הזואולוגי בברלין מעוניין מאוד ברכישה ובאיסוף מידע על הנמרים ממערב לירושלים. מאחר שהגולגולת נותצה ללא תקנה, עשיתי מאמצים גדולים להשיג לפחות את הפרווה. הצלחתי לקנותה, וכך תעטר בקרוב ה"מפלצת" שפוחלצה את האוספים העשירים של המוזיאון בברלין. מחקירות מאוחרות יותר נודע כי נמר שני, שהיה כנראה בן זוגה של הנמרה שניצודה, נצפה באותו אזור ויש לקוות שיירו בו בלי לגרום לנזק שכזה.

מוזיאון פאולוס הקדוש רכש כבר אשתקד נמר זהה לחלוטין שנורה ב־13 באוקטובר 1910 בבית חורון, לא הרחק מאמאוס־קוביבה, לאחר שאיים אף הוא על חייו של רועה צעיר. בעמק רחב ידיים רעו שלושה עדרים. לפתע הגיח נמר ורץ לעבר אחת העזים שפיגרה אחר העדר. הרועה הצעיר, שהניח שזהו כלב גדול וזר, רץ אליו ללא חשש והיכה בו במקל הרועים שבידו. הנמר הניח את טרפו וזינק על הנער. זה ניסה להרחיקו במקל המושט קדימה במאוזן, אך הנמר פגע בו בידו ובכתפו. הנער והרועים שהצטרפו אליו בינתיים זעקו

תמונה 8: אחת הנמרות האחרונות במדבר יהודה בדרדרות מעל נחל דוד, 1984 (צילום: איל ברטוב)

תמונה 9: פוחלץ ברדלס מאוסף האב שמיץ (צילום: שחף הבר עבור מוזיאון הטבע על שם שטיינהרדט)

והשליכו אבנים לעבר הנמר המפוחד, והוא החל להתרחק לאטו. הצעקות הגיעו לאוזניו של פלאח בעל רובה, והוא נזעק למקום בהניחו שפרץ ריב בין הרועים. בראותו את הנמר ירה לעברו. בראשונה החטיא, אך הירייה השנייה אך הרעישה והחיה נפלה שדודה.

לא רק נמרים אפשר למצוא בארץ ישראל אלא גם ברדלסים, בעיקר בעבר הירדן. הרקטור הקודם של מעון הצליינים האוסטרי כאן העניק במתנה ברדלס חי לארמון המלכותי בשייברון. מוזיאון פאולוס הקדוש רכש באביב האחרון פרוות ברדלס שהשתמרה יפה מאוד. היה זה ברדלס שנורה בידי שייח' בדואי בעבר הירדן, מהלך שש שעות מזרחה מוואדי זרקא. השייח' צפה בחיה כאשר היטיבה את לבה בצבי שצדה. הוא הצליח להתקרב אליה על סוסו וירה ירייה מכוונת היטב אל הברדלס שהרגה אותו. מאחר שלא היה יכול ליטול עמו את החיה כולה, הביא כשלל לפחות את הפרווה. יש להצטער על כך שהגולגולת וכל השאר נותרו למאכל לחיית השדה.

אם נתעלם מכל יתר התכונות, קל להבחין בין הנמר לברדלס באמצעות החברבורות. חברבורותיו של הברדלס מלאות וצפיפותן אחידה למדי, בעוד חברבורות הנמר מפוזרות בקבוצות כמו שושנים.

באופן מפתיע, אין הנמרים והברדלסים של ארץ ישראל מתאימים להגדרה המדעית של מיניהם בארצות אחרות – מצרים ודרום אפריקה, כף התקווה הטובה, דרום נוביה והודו. כיום תיחשב הגדרה למדעית רק אם מוזיאון נגיש מחזיק בפרט מקורי הכולל גם גולגולת, באופן שניתן לעמוד על הבדלים אופייניים בכל עת. אני תקווה שתוך זמן קצר נוכל להגדיר את מיני החיות של ארץ ישראל הנזכרים כאן.

אכסניית פאולוס הקדוש,
25 בנובמבר 1911

מאמר זה משמש מבוא לספר 'האב ארנסט שמיץ, כוהן דת וזואולוג', שיצא לאור בשנת 2019 בהוצאת כרטיא ירושלים. ספר זה מודפס גם באנגלית ובגרמנית.

* יוסי לשם — yossile@tauex.tau.ac.il
חיים גורן — gorenh@telhai.ac.il
חנה עמית — hanaamit@netvision.net.il

מקורות

גורן ח' תשל"א. 'אגודת הקבר הקדוש' הגרמנית-קתולית ופועלה בארץ-ישראל. בתוך י' כץ, י' בן-אריה וי' קניאל, עורכים. **מחקרים בגיאוגרפיה היסטורית-יישובית של ארץ-ישראל**. ירושלים. עמ' 72-54.

גורן ח' תשמ"ח. הגרמנים הקתולים: חלוצי ההתיישבות האירופית לחופי הכנרת בתוך: י' בן-אריה, י' בן ארצי וח' גורן, עורכים. **מחקרים בגיאוגרפיה היסטורית-יישובית של ארץ-ישראל**. ירושלים. עמ' 58-45.

גורן ח' 2005. 'קתולים אמתיים וגרמנים טובים': הגרמנים הקתולים וארץ ישראל, 1838-1910. ירושלים.

לשם י' 1978. אוצר זואולוגי — אוסף הפוחלצים של האב שמיץ נתגלה בירושלים. **טבע וארץ כ** (3): 105-100.

לשם י' 1982. דורסי הלילה בפלסטינה: האב ארנסט שמיץ. **העזנייה** 5: 19-15.

לשם י' תשל"ח. דובים בחרמון בתוך: ש' אפלבוים ואחרים, עורכים. **החרמון ומרגלותיו**. תל אביב.

לשם י' וגורן ח' תש"ס. איש הציפורים מירושלים. **עתי-מול** (כה: 5) 151: 10-13.

Kummerloeve H. 1969. Remarques sur les collections d'oiseaux. *Alauda*: 38:164-167.

Schmitz E. J. 1905. Nachfolger des verstorbenen P. Schmidt in Jerusalem. *Das Heilige Land* : 52: 107-109.

Schmitz E. J. 1910. Wird Palästina wieder jüdisch werden? *Das Heilige Land*: 54: 92-95.

Schmitz E. J. 1912. Kampf mit einem Leoparden. *Das Heilige Land*: 56: 23-27.